

Пятрова Надзея Пятроўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

petrova@msu.by

ДА МЕТАДАЛОГІІ ВYZНАЧЭННЯ І АПІСАННЯ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ СЕМАНТЫКІ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК*

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы вызначэння нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагічных адзінак беларускай мовы ў аспекце іх лінгвакраіназнаўчага апісання пры вывучэнні беларускай мовы як замежнай ці як няроднай.

Ключавыя словы: беларуская мова, фразеалогія, нацыянальна-культурная семантыка, выкладанне мовы як замежнай

* Даследаванне выканана ў межах задання НДР “Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)” (ДР № 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг.

The article considers the principles of determining the national and cultural semantics of phraseological units of the Belarusian language in the aspect of their linguistic and cultural description when studying the Belarusian language as a foreign or non-native language.

Keywords: the Belarusian language, phraseology, national and cultural semantics, teaching a foreign language

Праблема вызначэння нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагізмаў беларускай мовы пачала распрацоўвацца ў канцы мінулага стагоддзя ў сувязі з лінгвакраіназнаўчым апісаннем нацыянальна-культурнага фону беларускіх прыказак, прымавак, крылатых выразаў. Найбольш паслядоўнае асветленне шляхоў і перспектывў вырашэння дадзенай праблемы было выкладзена ў 1990-х гг у працах Я.Я. Іванова [5], [6], [27, с. 33–62], пад кіраўніцтвам якога быў укладзены дагэтуль адзіны ў беларускім мовазнаўстве лінгвакраіназнаўчы даведнік “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (1997) [28]. У апошнія пятнаццаць гадоў адным з напрамкаў навуковых даследаванняў мовазнаўцаў МДУ імя А.А. Куляшова ў галіне фразеалогіі, парэміялогіі, афарыстыкі беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі [1] з’яўляецца рознааспектнае вывучэнне нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагічных адзінак беларускай мовы ў лінгвакраіназнаўчым плане [1], [12–26], [29], [30].

У выніку папярэдніх даследаванняў было высветлена, што нацыянальна-культурная семантыка беларускіх фразеалагізмаў практычна не знайшла ні колькаснага, ні якаснага адпостравання ў школьных падручніках па беларускай мове [26]. Гэта супярэчыць нормам якасці лінгвістычнай адукацыі, адным з асноўных параметраў якой з’яўляецца навучанне асновам міжкультурнай камунікацыі [3]. Эфектывасць вывучэння фразеалогіі ў лінгвакраіназнаўчым аспекце пры выкладанні беларускай мовы як няроднай залежыць у значнай ступені ад наяўнасці ў настаўніка неабходных вучэбна-метадычных і дыдактычных матэрыялаў. Фразеалагічныя адзінкі, якія сустракаюцца ў праграмных літаратурных творах для школьнікаў, павінны суправаджацца спецыяльнымі лінгвакультурнымі тлумачэннямі, што неабходна і карысна ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага білінгвізму [18]. Гэта паказвае на неабходнасць укладання асобнага лінгвакраіназнаўчага слоўніка беларускіх фразеалагізмаў.

Прынята лічыць, што найбольш відавочным крытэрыем залічэння фразеалагізмаў у склад нацыянальна-культурнага кампанента дадзенай мовы з’яўляецца іх нацыянальна-культурная маркіраванасць (наяўнасць прататыпу і/або хоць бы аднаго лексічнага элемента, які б намінаўна ці асацыяўна адпостраўваў той ці іншы факт матэрыяльнага або духоўнага жыцця народа-носьбіта дадзенай мовы). Аднак за гэтай відавочнасцю хаваецца адна вельмі істотная праблема, сутнасць якой заключаецца ў тым, што адзін і той жа факт рэчаіснасці можа быць культурна маркіраваны ў свядомасці носьбітаў мовы адначасова двух народаў, калі яны мелі ў сваёй гісторыі перыяды агульнага матэрыяльнага і духоўнага развіцця (напрыклад, сучасныя Беларусь і Літва, Беларусь і Польшча, Беларусь і Украіна, Беларусь і Расія). У такіх выпадках недастаткова толькі інтраспектывага падыходу (у аснове якога інтуітыўныя

ўяўленні даследчыка як носьбіта мовы пра нацыянальную маркіраванасьць той ці іншай адзінкі), на першы план павінны выходзіць параўнальны падыход (калі нацыянальна-культурная спецыфіка вызначаецца адносна іншых моў).

Для вызначэньня і апісаньня нацыянальна-культурнай семантыкі адзінак фразеалагічнага фонду беларускай мовы (як і кожнай іншай мовы) павінна быць распрацавана спецыяльная методэдыка, асноўная мэта якой у забеспячэньні максімальна магчымай аб'ектыўнасьці ў вызначэньні ўласна нацыянальнага кампанента ў фразеалогіі. На наш погляд, вызначэньне і апісаньне нацыянальна адметнай часткі фразеалагічнага фонду беларускай мовы трэба ажыццяўляць у некалькі этапаў, кожны з якіх павінен вынікаць з папярэдняга, што звязвае іх адносінамі строгай паслядоўнасьці.

На першым этапе вызначаецца і сістэматызуецца моўны матэрыял для далейшага аналізу. У склад гэтага матэрыялу павінны трапіць, па-першае, найбольш ужывальныя ў сучаснай літаратурнай мове фразеалагізмы, па-другое, фразеалагізмы, якія сустракаюцца ў класічных творах беларускай літаратуры, па-трэцяе, фразеалагічныя неалагізмы (у тым ліку і не адзначаныя ў існуючых фразеалагічных слоўніках беларускай мовы) [10].

На другім этапе ажыццяўляецца параўнальны аналіз фразеалагічных адзінак, якія былі вылучаны на папярэднім этапе, с іх адпаведнікамі ў іншых мовах (найперш, рускай, польскай, украінскай, англіскай і інш.) [2] для таго, каб размежаваць нацыянальныя (спецыфічныя) і іншанацыянальныя (агульныя з іншымі мовамі) фразеалагізмы [9].

На трэцім этапе ўстанаўліваецца ступень асіміляванасьці ў беларускай мове іншанацыянальных (агульных з іншымі мовамі) фразеалагізмаў шляхам вызначэньня ў іх лексічным складзе нацыянальна-культурна маркіраваных кампанентаў [7], [8] для таго, каб акрэсьліць і апісаць нацыянальна-культурную адметнасьць не ўласна беларускіх фразеалагічных адзінак.

На чацвёртым этапе ажыццяўляецца гістарычна-этымалагічны аналіз нацыянальных (спецыфічных) фразеалагізмаў, каб высветліць і размежаваць крыніцы іх паходжаньня на ўласна беларускія і іншакультурныя (у тым ліку і агульнаеўрапейскія, накіпталт біблейскіх тэкстаў [4]) з улікам наяўнасьці ўласна беларускіх перакладаў такіх крыніц.

На пятым (апошнім) этапе вызначаюцца колькасныя і якасныя асаблівасьці адлюстраваньня ў плане зместу нацыянальных (спецыфічных) фразеалагізмаў уласна беларускага паходжаньня фактаў нацыянальнай гісторыі і культуры, менталітэту беларускага народа для наступнага лінгвакраіназнаўчага апісаньня ў аспекце выкладаньня беларускай мовы як няроднай ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму або як замежнай.

Пры вызначэньні нацыянальна-культурнай спецыфікі фразеалагічных адзінак беларускай мовы параўнальны і гістарычна-этымалагічны аналіз заўсёды павінны папярэднічаць лінгвакультурнай інтраспекцыі, што дазволіць максімальна аб'ектываваць лінгвакультуралагічнае апісаньне фразеалагізмаў у лінгвакраіназнаўчым плане.

Літаратура

1. Дзячэнка, Н. П. Крылатыя словы як аб'ект лінгвакраіназнаўчага апісання / Н. П. Дзячэнка, С. Ф. Іванова // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : материалы IV Междунар. науч. конф., Гомель, 5–6 октября 2005 г. / отв. ред. В. И. Коваль. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2005. – С. 93–96.
2. Зверева, Ю. С. Сравнительная типология фразеологии английского и белорусского языков (актуальность, методология, перспективы исследования) / Ю. С. Зверева, Е. Е. Иванов, А. Н. Шестернёва // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 164–168.
3. Иванов, Е. Е. Качество лингвистического образования в Республике Беларусь (в аспекте межкультурной коммуникации) / Е. Е. Иванов // Проблемы качества образования в Белоруссии и России в контексте интеграционных процессов : в 2 ч. / под ред. М. И. Вишневого, В. В. Мосолова. – М. : РАО, 2008. – Ч. 1. – С. 161–170.
4. Іваноў, Я. Я. Біблейскае паходжанне фразеалагічных адзінак у сучаснай беларускай літаратурнай мове (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў) / Я. Я. Іваноў // Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в УВО : материалы V Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара), 11 апреля 2019 г. / ред. совет: В. А. Маслова [и др.]. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – С. 68–72.
5. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы як аб'ект лінгвакраіназнаўства (пры вывучэнні беларускай мовы як замежнай і як другой ва ўмовах блізкароднаснага руска-беларускага білінгвізму) / Я. Я. Іваноў // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы / рэдкал.: Г. Цыхун (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 285–290.
6. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай моўнай афарыстыкі (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Я. Я. Іваноў // Нацыянальна-культурны компонент в тексте и в языке : тезисы Междунар. науч. конф., Минск, 5–7 октября 1994 г. : в 2 ч. / редкол.: С. М. Прохорова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Універсітэцкае, 1994. – Ч. 2. – С. 55–57.
7. Іваноў, Я. Я. Параўнальнае мовазнаўства і нацыянальна-культурная семантыка мовы (на матэрыяле парэміялагічных адзінак) / Я. Я. Іваноў // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / рэдкал.: Д. В. Дзяцко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ імя М. Танка, 2009. – С. 54–57.
8. Іваноў, Я. Я. Параўнальны аналіз беларускіх і польскіх прыказак і нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Я. Я. Іваноў // Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe : IX Międzynar. konf. nauk. “Droga ku wzajemności”, Białystok, Polska, 20–22 lipca 2001 r. / pod red. M. Kondratiuka. – Białystok : Un-t w Białymstoku, 2002. – S. 117–126.
9. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падстамах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.
10. Іваноў, Я. Я. Фразеалагічныя неалагізмы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / Я. Я. Іваноў // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich : t. 1–3. – Opole : Wyd-wo UO, 2008. – T. 3 : Frazeologia. – S. 45–53.

11. Іваноў, Я. Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А. А. Куляшова (1995–2015) / Я. Я. Іваноў // Ітогі навучных ісследованияў уцэных МГУ ім. А. А. Кулешова 2015 г. : матэрыялы навуц.-мэтар. канф., 25 январа – 4 фэвраля 2016 г. / пад рэд. Е. К. Сычовай. – Могілев, 2016. – С. 91–93.

12. Пятрова, Н. П. Адлюстраванне рэалій гісторыі і нацыянальнай культуры ў фразеалагічных адзінаках сучаснай беларускай мовы / Н. П. Пятрова // Ітогі навучных ісследованияў уцэных МГУ ім. А. А. Кулешова : матэрыялы навуц.-мэтар. канф., 25 январа – 4 фэвраля 2016 г. / Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова. — 2016. — С. 101–103.

13. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурная семантыка беларускіх фразеалагізмаў і прыказкаў (лінгвостранаведчы аспект) / Н. П. Пятрова // Фразеалогія германскіх, рыманскіх і славянскіх моваў = Phraseology of Germanic, Romanic and Slavic Languages : сб. навуц. ст. / пад рэд. Е. Е. Іванова. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2009. – Вып. 1. – С. 250–255.

14. Пятрова, Н. П. Асабнасці історыі і культуры Беларусі і Расіі ў нацыянальна-культурнай семантыцы фразеалагізмаў / Н. П. Пятрова // Гістарычнае і сацыякультурнае развіццё Магілёва : зб. навуц. прац / уклад. І. А. Пушкін, В. В. Юдзін. – Магілёў, 2007. – С. 325–331.

15. Пятрова, Н. П. Атражэнне нравственных цэннасцей ў беларускіх і англійскіх фразеалагізмах / Н. П. Пятрова // Актуальныя праблемы прэподавання інастранных моваў ў вышэйшай школе Рэспублікі Беларусь – 2014 : сб. навуц. ст. / пад рэд. Е. Е. Іванова. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2015. – С. 187–191.

16. Пятрова, Н. П. Традыцыйная духоўная культура беларусаў у нацыянальна-культурнай семантыцы фразеалагізмаў / Н. П. Пятрова // Тэндэнцыі і перспектывы развіцця навуцы і асветы ў ўмовах глабалізацыі : сб. навуц. тр. – Пярэяслав-Хмельніцкі, 2017. – Вып. 22. – С. 404–407.

17. Пятрова, Н. П. Традыцыйная матэрыяльная культура беларусаў у нацыянальна-культурнай семантыцы фразеалагізмаў / Н. П. Пятрова // На перакрестке культур : адзінства моваў, літаратуры і асветы – I : сб. навуц. ст. / пад рэд. А. К. Шэвцовай. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2019. – С. 129–131.

18. Пятрова, Н. П. Адлюстраванне нацыянальна-культурнай семантыкі беларускай фразеалогіі ў школьных падручніках / Н. П. Пятрова // Ітогі навучных ісследованияў уцэных МГУ ім. А. А. Кулешова ў 2013 г. : сб. навуц. ст. / пад рэд. А. В. Іванова, Е. К. Сычовай. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2014. – С. 91–94.

19. Пятрова, Н. П. Да праблемы лінгвакранназнаўчага апісання нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагічных адзінакаў беларускай мовы / Н. П. Пятрова // Даследаванні па германска-славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica : зб. навуц. арт. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – Вып. 1. – С. 110–124.

20. Пятрова, Н. П. Лінгвакранназнаўчы аспект нацыянальна-культурнай семантыкі беларускіх фразеалагізмаў і прыказкаў / Н. П. Пятрова // Усходнеславянскія мовы і літаратуры ў еўрапейскім кантэксце : сб. навуц. ст. / пад рэд. Е. Е. Іванова. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2012. – С. 264–266.

21. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў беларускай і рускай моў (культурна-гістарычны аспект) / Н. П. Пятрова // Рэлігія і грамадства – 9 : сб. навуц. ст. / пад абаб. рэд. В. В. Старасценка, О. В. Дзячэнка. – Могілев : МГУ ім. А. А. Кулешова, 2015. – С. 171–173.

22. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак у беларускай мове (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Н. П. Пятрова // *Веснік МДУ імя А. А. Куляшова*. – 2007. – № 4. – С. 123–127.

23. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурны кампанент у беларускіх і англійскіх фразеалагізмах / Н. П. Пятрова // *Актуальныя праблемы преподавания иностранных языков в высшей школе Республики Беларусь : материалы IV Республ. науч. интернет-конф., 24 ноября – 23 декабря 2016 г.* – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2017. – С. 184–187.

24. Пятрова, Н. П. Прынцыпы лінгвакраіназнаўчага апісання нацыянальна-культурнай семантыкі фразеалагічных адзінак беларускай мовы / Н. П. Пятрова // *Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / редкол. В. Д. Стариченок (отв. ред.) [и др.]*. – Минск : БГПУ, 2007. – С. 197–198.

25. Пятрова, Н. П. Тапонімы як лінгвакраіназнаўчы маркер беларускай фразеалогіі / Н. П. Пятрова // *Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – V : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова*. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2018. – С. 129–131.

26. Пятрова, Н. П. Фразеалагізмы з нацыянальна-культурнай семантыкай у школьных падручніках па беларускай мове / Н. П. Пятрова // *Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна*. – 2013. – № 1. – С. 127–132.

27. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.

28. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.

29. Petrova, N. Culturally Specific Features of Belarusian and English Phraseology / N. Petrova // *Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе : материалы III Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара)*, Могилев, 31 марта 2017 г. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2017. – С. 61–63.

30. Petrova, N. Moral Values in the Semantics of English and Belarusian Phraseological Units / N. Petrova // *Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе : материалы IV Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара)*, Могилев, 30 марта 2018 г. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2018. – С. 79–82.